

Uvodno izlaganje / stručni rad

UDK 061.12-05(497.5)

Stjepan Damjanović¹

STO PEDESET GODINA HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Ovo je prigodni tekst u kome se prikazuje kako je došlo do utemeljenja najviše znanstvene ustanove u Hrvatskoj. Posebno se ističe Strossmayerovu uloga, ne samo kroz financiranje, nego i kroz kulturnu i političku djelatnost. Podsjeća se na prve akademike iz Slavonije i na njihovu ulogu u povijesti Akademije. U završnom dijelu teksta govori se o ulozi Akademije danas, posebice u otporu nastojanjima da se površnost unese u sve pore društva. Autor se zalaže za suradnju svih važnih ustanova u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Josip Juraj Strossmayer, akademici iz Slavonije, suradnja nacionalnih ustanova

Utemeljiti ustanovu koja će okupljati najuglednije i najučenije ljude nekoga kraja ili neke zemlje nastojali su ljudi na mnogim stranama svijeta i u dalekoj prošlosti. Polazilo se od uvjerenja da je najmudrije glave dobro imati na okupu da bi svojim pojedinačnim djelima i idejama, provjeravanim u međusobnim razgovorima i kritičkoj razmjeni misli, pomogle napretku svoje sredine. Takva su se društva najčešće nazivala *akademijama* prema nazivu škole koju je u 4. stoljeću prije Krista utemeljio starogrčki filozof Platon i nazvao je *Akadēmeia* jer je čuvala uspomenu na junaka Akādema. Ta se riječ onda koristila za imenovanje različitih pojmova, pa i za najviše znanstvene i umjetničke ustanove u nekoj zemlji.

Učenih društava bilo je u Hrvatskoj odavno, najkasnije od 16. stoljeća. Ove godine slavimo 150. obljetnicu naše najuglednije znanstvene i umjetničke ustanove – Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Slavimo, dakle, uspomenu na **29. travnja 1861.**, kada je Hrvatski sabor jednoglasno prihvatio prijedlog đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera da se utemelji Akademija znanosti. Istoga je dana izabran odbor koji je dobio zadatak izraditi statut Akademije.

¹ Akademik Stjepan Damjanović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, Zagreb

Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Zgrada HAZU u Zagrebu (stara razglednica)

Pravila su prihvaćena te poslana caru na potvrdu (sankciju). Događaji toga dana drže se ključnima pa Akademija slavi svakoga 29. travnja svoj dan. Ali važnih je događaja i akcija bilo i znatno ranije (zaključci Hrvatskoga sabora od 1836., pa onda još u nekoliko navrata govore o potrebi utemeljenja znanstvene ustanove od nacionalnoga značenja). Ali ni dan utemeljenja nije sve riješio. Trebalo je proći pet godina da bi car Franjo Josip potvrdio Akademijina pravila, i to ne u obliku u kojemu su predložena nego prilično izmijenjena. Učinio je to 4. ožujka 1866. Sabor je nakon toga izabrao prvih 16 članova i to je značilo da je Akademija i stvarno i pravno konstituirana. Biskup Strossmayer izabran je za pokrovitelja, a ugledni hrvatski povjesničar Franjo Rački za predsjednika. (Današnji predsjednik HAZU-a akademik Zvonko Kusić sedamnaesti je Akademijin predsjednik).

Tako je počela s radom najstarija akademija na jugoistoku Europe.

U prvim je godinama bilo važno pokazati da u Hrvatskoj ima znanstvenoga potencijala pa je 1864. uz pomoć Matice hrvatske pokrenut časopis *Književnik*

*Dr. Franjo Rački, prvi predsjednik HAZU, hrvatski povjesničar,
veliki Strossmayerov suradnik*

koji je izlazio do 1866. Uređivali su ga Franjo Rački, Josip Torbar i Vatroslav Jagić. Znanstveni prilozi najčešće su iz filologije i povijesti, kadšto i iz prirodnih znanosti. U tri godine objavljena je 1821 stranica i općenito se drži da taj časopis znači prekid sa znanstvenim diletantizmom u Hrvatskoj. Iz njega je proizašao *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* koji je 1867. počeo izlaziti kao povremenik, a poslije prerastao u zbornik u kome objavljuju svoje radove članovi svih triju tadašnjih razreda. Od 1883. počinje svaki razred objavljivati svoju zasebnu seriju i povećanjem broja razreda povećavao se i broj serija. Dosad je izašlo preko 500 knjiga s više od 3000 važnih priloga iz različitih znanosti. Slijedile su i brojne druge edicije, npr. *Monumenta spectantia historiam Sllavorum meridionalium* (od 1868.), *Starine* (od 1869.), *Stari pisci hrvatski* (od 1869.) i druge. No nisu se samo održavale stare edicije nego su zaživjela nova izdanja u skladu s potrebama vremena: spominjem samo seriju opsežnih, temeljito pisanih i izvanredno likovno opremljenih knjiga u seriji *Hrvatska i Europa*, koje se, osim na hrvatskom, pripremaju na engleskom i francuskom jeziku.

Ime i duh

Na Strossmayerov se prijedlog najvažnija naša znanstvena ustanova nazvala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium.

Hrvatski naziv nije posve sukladan latinskom – bolji prijevod izraza «Sla-

Zgrada Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu (stara razglednica)

vorum Meridionalium» bio bi «južnoslavenska», a on bi bolje odgovarao i utemeljiteljevim intencijama: naime, Strossmayer je mislio na sve Južne Slavene, tj. uključivao je u svojim željama i Bugare, a ne samo Slavene koji će se naći u državi koja se zvala Jugoslavija. Htio je pomoći svima da napreduju na znanstvenom i kulturnom polju.

Pod tim imenom Akademija je djelovala do 1941., tj. do uspostave Nezavisne Države Hrvatske, a uspostavom socijalističke Jugoslavije vraćeno je prvobitno ime. Nakon što je zaživjela samostalna Republika Hrvatska, Hrvatski je sabor 26. lipnja 1991. na prijedlog Akademije donio novi zakon o Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (HAZU) kao najvišoj znanstvenoj i umjetničkoj ustanovi u državi.

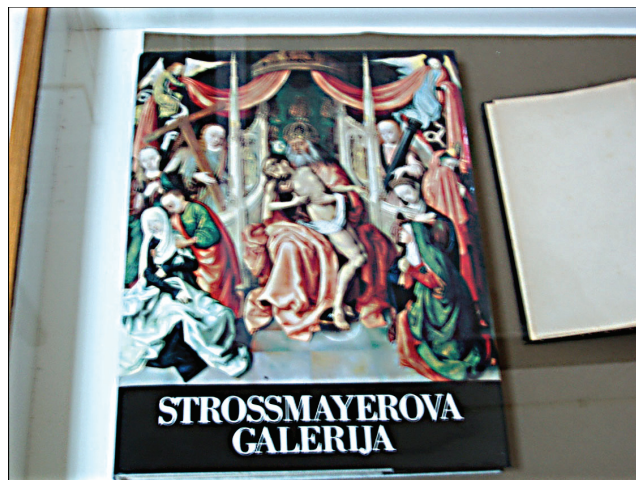

Unatoč brojnim prijemima u vezi s Akademijinim imenom, treba jasno reći da je ona od početka bila i do danas ostala hrvatskom akademijom: sva njezina djelatnost bila je u najvećoj mjeri usmjerena prema istraživanju hrvatske povijesti, književnosti i jezika te hrvatskih prirodnih bogatstava.

Članovi, razredi, zavodi

Danas Akademija ima četiri kategorije članova: počasni, redoviti, dopisni i suradnici. Počasnih nije nikada bilo mnogo: riječ je o uglednim osobama koje su u nečemu posebno zadužile našu zemlju, kao primjerice Nikola Tesla, Lavoslav Ružička ili kardinal Franjo Kuharić. Dopisni su članovi obično državljani neke druge države koji su se istaknuli u svojoj struci i na neki su način povezani svojim životom ili djelovanjem s Hrvatskom. U redovite se članove biraju državljani Republike Hrvatske, znanstvenici i umjetnici čiji su rezultati u nekoj struci općepriznati. Samo oni imaju pravo na titulu *akademik*. Smije ih biti najviše 160, a u ovom ih trenutku ima preko 130. Članova suradnika smije biti 100 i iz njihovih redova često se popunjava sastav redovitoga članstva.

Počelo je, međutim, s puno manjim brojevima. Kao što sam već istaknuo, 1866. Hrvatski je sabor izabrao 16 članova, a oni su onda izabrali još šest, tako da na slici na kojoj se nalaze prvi članovi, uz utemeljitelja Strossmayera vidimo 22 akademika. Zanimljivo je da su bili puno mlađi nego današnji akademici: najmlađi je bio poznati filolog Vatroslav Jagić – imao je samo 28 godina! A i prosjek godina tadašnjih akademika ne dostiže 45. Moglo bi se reći da su tadašnji akademici umirali u godinama u kojima se današnji izabiru. Među prvim academicima petorica su bila rodom iz Slavonije i Srijema: dvojica Požežana (književnik Janko Jurković i pravnik Pavao Muhić), jedan iz Broda (povjesničar i prvi rektor Zagrebačkoga sveučilišta Matija Mesić), jedan Vukovarac (pravnik Mirko / Emerik Šuhaj) i zoolog Živko Vukasović iz Beravaca. S obzirom na to da je utemeljitelj i pokrovitelj bio Osječanin i đakovački biskup Strossmayer te da je položio 50.000 forinti kao hrvatskom banu Vinkovčaninu Josipu Šokčeviću, čini se da je slavonski udio u stvaranju naše najvažnije znanstvene ustanove bio i te kako zamjetan. Počelo je s tri razreda (historičko-filološki, filozofičko-juridički, matematičko-prirodoslovni), a danas ih ima devet: 1. za društvene znanosti, 2. za matematičke, fizičke i kemijske znanosti, 3. za prirodne znanosti, 4. za medicinske znanosti, 5. za filološke znanosti, 6. za književnost, 7. za likovne umjetnosti, 8. za glazbenu umjetnost i muzikologiju, 9. za tehničke znanosti. U Akademiji djeluje i 15 znanstvenih vijeća i odbora, 4 muzejsko-galerijske jedinice te 22 zavoda. Zavodi se nalaze u još 12 gradova izvan Zagreba (Dubrovnik, Cavtat, Split, Zadar, Trsteno, Rijeka, Varaždin, Osijek, Vinkovci, Bjelovar, Požega, Vukovar), a u planu je i otvaranje novih.

*Monografija Strossmayerove galerije starih majstora
Spomen-muzej J. J. Strossmayera Đakovo*

Strossmayer

Da bi se opisale Strossmayerove zasluge za Akademiju, trebalo bi mnogo prostora. Podsjetit ćemo, uz već rečeno, na samo dva važna pothvata.

Prvi je gradnja današnje Akademijine zgrade na zagrebačkom Zrinjevcu. Ta je gradnja počela u ljeto 1877. i završena je u ljeto 1880. Biskup je dao četvrtinu ukupnoga iznosa za njezinu gradnju i sagrađena je, po njegovoj želji, u renesansnom stilu. Želio je da se u njoj nađu slike koje je skupljao na svojim putovanjima po Rimu, Beču, Münchenu, Berlinu, Dresdenu i Pragu i koje su za njega nabavljali njegovi prijatelji i poznanici. Još 1868. darovao je Akademiji 117 slika, a do otvorenja *Strossmayerove galerije starih majstora* još 167. To je otvorenje bilo 9. studenoga 1884. u Biskupovoj nazočnosti. Njegov rodoljubni čin potaknuo je i mnoge druge bogate i profinjene kolekcionare da svoje funduse poklone Akademiji pa Galerija danas ima oko 3.000 umjetnina. Kada sve to imamo na umu, moramo se sjetiti kako je hrvatski publicist Milan Grlović još 1900. pisao: *Mnogo će Drave poteći dok se bude moglo i o Strossmayeru mirno, stvarno i pravedno pisati. Hrvati bi pako bili najnezahvalniji narod na svijetu kad već danas ne bi Strossmayeru ono priznali što on zaslužuje.* Naravno, Grlović govori o ukupnim zaslugama, ne samo o onima za Akademiju. Ne znam koliko smo se u ovih 110 godina (otkad je Grlović to napisao) smirili, ali nema sumnje da svatko pravedan može pred brojnim Biskupovim potezima samo skinuti kapu. Veliki A. G. Matoš sigurno nije dijelio Biskupova politička uvjerenja, ali je uz niz zanosnih rečenica o njemu napisao i ovo: *Dižite Strossmayeru spomenik ljepši od papskijeh, jer ga*

*Biskup J. J. Strossmayer i njegovo djelo.
Današnja palača HAZU Zagreb*

baš zato zaslužuje, što mu mramora ne treba... Veliki je književnik i rodoljub stalno naglašavao kako Biskup ... bijaše tako kulturnan čovjek, da vjerovaše, usprkos primjerima povijesnim i savremenim, u apsolutnu moć prosvjete, zamjenjujući je s narodnom politikom.

Akademija i hrvatsko društvo

I površan uvid u Akademijinu djelatnost pokazuje uistinu respektabilne rezultate u poticanju i organizaciji znanstvenoga rada i razvoju umjetničke i kulturne

djelatnosti. Ne samo u prošlosti nego i danas. Akademija praktično svaki tjedan objavi dvije tiskovine (knjiga, časopis) i organizira gotovo 40 znanstvenih skupova godišnje. Tome treba dodati 30 izložbi godišnje i 30 predstavljanja knjiga te brojna gostovanja uglednih inozemnih znanstvenika. Akademiji se doista ne može dobaciti ona rečenica: «Vodom koja je protekla nitko se više oprati ne može» jer ona obavlja ogroman posao. Pa ipak, često se čuju prigovori da je Akademija izolirana, da se njezin utjecaj nedovoljno osjeća u društvu. Dijelom ti prigovori dolaze od onih koji znaju da ne govore istinu, ali su protiv nacionalnih institucija jer su protiv ciljeva radi kojih su te ustanove osnovane. No ima dobronamjernih neupućenih kritičara koji ne znaju točno što Akademija radi i ne uzimaju dovoljno u obzir da je ona znanstvena ustanova i da ne može po svojoj naravi reagirati na svakodnevne događaje. Akademija komunicira na vrlo suvremen način i o svim važnim problemima ažurno zauzima stav (javila se npr. isti dan kada su objavljene haške presude te kratko i jasno rekla svoje mišljenje). Na njezinim se mrežnim stranicama mogu naći ne samo iscrpne obavijesti o njezinu radu nego i mnogi važni i temeljito pisani dokumenti koji obrađuju najvažnije probleme našega suvremenoga društva. Progovorila je i o gospodarskim našim mukama, i to ne jednom, i o reformi obrazovnoga sustava i brojnim drugim temama.

Naravno, ona si pokušava osigurati mir u kome bez utjecaja medijske buke svestrano analizira probleme i suvislo artikulira svoja gledišta. Samo tako može obavljati svoje zadaće na korist zajednici u kojoj djeluje.

Abstract

Stjepan Damjanović
HUNDRED AND FIFTY YEARS OF THE CROATIAN ACADEMY
OF SCIENCES AND ARTS

This is an occasional paper which reports on the events that led to the foundation of the highest scientific institution in the Republic of Croatia. Josip Juraj Strossmayer's role is particularly emphasized, not only through his financing, but also in relation to his cultural and political activity. The paper brings back the memory of the first Slavonian Fellows and their role in the Academy's history. The concluding part of the paper discusses the contemporary role of the Academy, especially its opposition to the aspirations to permeate the entire society by superficiality. The author strongly supports the cooperation of all important institutions in the Republic of Croatia.

Key words: Croatian Academy of Sciences and Arts, Josip Juraj Strossmayer, Slavonian Fellows, cooperation of the national institutions